

PETŐFI KÉPZELETE

Amíg a pszichológusok s utánuk az esztétikusok a képzeletet önálló tehetségnek tekintették, mely mint isteni adomány a megismerésnek alája nem esik, a költői művek keletkezéséről hű képet adni nem lehetett. Mert abba a sejtelmes tehetségbe, mely a lelkesülést akkor hozta létre, mikor akarta képeket úgy teremtett, mint neki tetszett, bepillantani nem lehetett; külső lény volt az, perszifikáció, tehát emberi alkotás, melynek az ismerő elme önálló létet tulajdonított. Ilyen csalódásnak az emberi elme már régen is ki volt téve, nemcsak a pszichológia terén; a nyelvtudomány terén a nyelv eredetének és sok részt a vallások eredetének kérdésében hasonló képzeleti lényekkel állnak szemközt a tudósok, kiirtásukra törekszenek; de mivel az elme éppen a természetében rejlő tévedésekhez ragaszkodik legjobban, törekvésüknek nem mindig van kellő sikere.

Manapság a képzeletet önálló lénynek nem tekinthetjük, hanem a *képzettársulás* egy módjának, mely bizonyos, eddig nem ismert fiziológiai folyamatokhoz kötve, akképpen jön létre, hogy a meglévő szemléleti elem alapján a képzeteket feldolgozza, átalakítja, formálja, egy szóval újraalkotja. Az, ami úgy jelenik meg elménkben a visszaidézés által, amiként oda bejutott, a képzeleti munkán nem ment keresztül; ellenben az, mi át van alakítva, más képzetekkel összekötve, az eredetiétől elválasztva, a képzelet kohóján át új alakban lép fel: a fantázia működésének nyomát viseli magán.

E lelki működésben két fontos tényt lehet észrevenni: az anyagot, melyet a képzeleti munka feldolgoz, és a szabadságot, mellyel feldolgozza. A feldolgozott anyag nem más, mint az eleven és a potenciális tudásban felhalmozott szemléleti elem. A képzelet erre van utalva, s mondhatjuk, hogy a képzelet egyetlenegy új szemléleti adatot nem teremt, csak azt, ami a szemléletben már adva van, feldolgozza. A képzelet létrehozta például a szárnyas ló képzetét, ez új képzet volt, mint egész, de részeiben (szárny és ló) már a tapasztalat által adott; így hozta létre a légújító képzetét (a repülés, a lég és a hajó képzetéből); a képzet maga, mint fantáziai alkotás, új, eredeti; de részeiben csak olyan, melyet a valóság nyújtott. Ugyanilyen eredményt látunk a költemények fejtegetésében is: Petőfi *A ledőlő szobor* c. költeménye részeiben éppúgy a valóság által adott szemléletből áll, mint az *Ambrus gazda* c. zsánerképe vagy a *János Vitéz* gyönyörű tündérországa. A képzelem *koriátoltsága* abban áll, hogy új szemléleti elemet nem alkothat. Rokon jelenség ezzel egészen az, ami az álombeli

képekre nézve áll; minden álmunk visszavezethető azon szemléleti képekre, melyek valamikor — akár tudunk róla, akár nem — tudatunkban voltak. Ennyiben az álomképek is korlátoztak.

De mily néptelen tér áll a képzelem előtt a szemléleti anyag feldolgozásában. A képzelem itt *szabad*, nem akadályozza semmi, törvényszerű kapcsolatokat a képzetek közt éppen úgy hozhat létre, mint törvényteleneket, életképeket éppen úgy alkothat, mint mesebeli lényeket, regés országokat, szép és torz alakokat; a tárgyakat kicsinyítheti, vagy nagyíthatja, vagy másokkal összekapcsolhatja. Ily sajátos munka közben s által keletkezik minden művészi alkotás. A fantázia hozza létre a tanulmányfejeket éppen úgy, mint az élő vagy élt alakok szobrait; a valóban létező vagy csak kigondolt tájak képeit; a hangok harmóniáját s a költői alkotások számtalan fajtát s módját az egyszerű mesétől kezdve az epikai s drámai alkotásokig s az egyszerű leírástól a magas roptú ódáig.

Szabadsága dolgában a képzelem hasonlít az álomképekhez. Ki volna merész, hogy az álomképek tarkaságát lerajzolja? Ki az a művész, ki az álmódó lélek alkotásait elevenségre s a képek százféléségére utolérheti? Az álomképek a tér és idő korlátain tútéve magukat, végtelen szabadsággal csapongnak s ami előbb szép angyali alak volt, a másik pillanatban ördögi torzalakká idomul, a szép róna kietlen erdőséggé változik, s a barátságos alakokat félelmes arcok váltják fel. E tarkabarka képek keletkezésének törvényszerűségét még eddig alig ismerjük, de hogy hasonlóságukat a képzeleti jelenségekkel észrevegyük, törvényszerűségükre nincs is szükségünk.

A képzelet korlátoltsága és szabadsága minden költőnél más és más, amint hogy minden embernél is az. A korlátoltság mutatja a szemléleti elem gazdagságát, mely fölött a költő rendelkezik. Minél nagyobb a szemléleti elem, annál nagyobb változatossággal alkothat a költő. Képeinek sokasága, találósága, újsága jelentékeny részben ettől függ. Ellenben szabadsága mutatja legjobban, hogy a feldolgozó szellem mennyire rugékony s eredeti a szemléleti elem változatos feldolgozásában. Az összekapcsolások változatossága és újsága adják meg jó részét a költői eredetiségnek is. Vörösmartynek a gazdag szemléleti elem folytán változatos alakjai, bőséges képei s színgazdag nyelve van, az ő képzelete buja, gazdag s termő képzelet; már a nyomába lépő Garay színtelen nyelvvel, élettelen s csak modeltszerű alakokkal dolgozik. Hasonlítsuk össze a szalonpoéták nyelvét Petőfi és Arany nyelvével, szemléleti képeit szemléleti képeikkel, az utóbbiakban gazdag kincses bányára találunk, amazokénak színtelensége és soványsága pedig méltán visszatetszenek. Amely költő gazdag szemléleti elemre akar szert tenni, nagy írók olvasásából ne induljon ki, hanem a természetből, mert csak élettelen másoló lesz; a természet ellenben kincses ház, melyből az élénk megfigyelő gazdagon megrakodva térhet vissza mindig. Az igazán nagy költők, kik bőséges fantáziával dicsekedhettek, a természetnek nagy kedvelői voltak. Csak az angol Burnst, a francia Hugo Viktort, a német Göthét és Leunaut s a magyar Petőfit s Aranyt említjük fel.

A pszichológusok és esztétikusok különbséget tesznek a *tökéletlen és tökéletes képzelet* közt, amazon értvén a mindennapi gondolkozók és a tudósok képzeletét, emezen például egy Shakespeare képzeletét. A képzelet e két faja közt bizonyára nem minőségi, hanem foki különbség van. Ugyanis mindkettő szemléletekkel dolgozik, az anyag tekintetében mindkettő korlátoit s a feldolgozást illetőleg mindkettő egyaránt szabad. Nagy különbség van azonban közöttük arra nézve, hogy a tárgyak hatásait mily erővel fogadják magukba, mily erővel összpontosítják, s mily világossági fokkal bírják őket visszaidézni. Éppen olyan a különbség közöttük, mint kisebb és magasabb fokú értelem között. Képletesen szólva az utóbbi jobban belát a dolgok viszonyába, mint az előbbi, de azért lényegben teljesen meg-egyeznek egymással.

A tökéletlen képzelet a tárgyak hatásait csak részletekben fogja fel, lassabban s gyengébben összpontosítja, míg ellenben a tárgy képének a visszaidézése az eredeti érzet élelensége mögött végtelenül elmarad. Ez a képzelet a gondolkodó elme képzelete, mely a tárgyakat logikai vonatkozásaikban veszi észre, s nem a művészé, ki a tárgyat észrevenni, szemlélni akarja, azért maga elé képzelet s arról le-másolja.

Mit jelent az, a tárgyat teljesen észrevenni? Befogadni a lélekbe minden legkisebb mozzanatában, a hatásoknak kaput tárni, hogy a lélekbe benyomuljanak, s maradandó eredményt hozzanak létre; de ugyanaz alatt az idő alatt a lélek is belemerül a tárgyba, beleszege-ződik mélyébe, hatásait magába fogadja nemcsak passzíve hanem cse-lekvőleg, egy szóval a tárgyat mint egészet felfogni: ez a tárgy teljes észrevétele.

S mit jelent az: maga elé képzeletni a tárgyat, személyt? Elöttünk nincs a tárgy, nincs a személy, sem képmása egyiknek sem, s mi mégis magunk előtt látjuk oly elevenen, mintha érzékeinkkel szemlél-nők. Az önnön magunkból, központi izgatás által kivetített képet oly elevenen vetítettük ki, mintha nem központi izgatás, hanem külső tárgy hatása folytán vetítettük volna ki. A nagy költők, mikor alkotnak, alakjaikat, tárgyaikat ily elevenen szemlélik, képzeletik maguk elé, mint-ha az ott volna előttük, nem pedig csak lelkükben élne oly elevenen, a kép. A festő az alakokat, tájakat, arcokat, a zeneművész a hangok harmóniáját képzelet ily elevenen. S az egész pszichikai folyamat tény-leg azon alapszik, hogy a képzet, akár összetétel, tehát képzetelet őrön, akár előbbi szemlélet által keletkezett is, az eredeti érzet élelensége-nek fokára elemkedik. E jelenség, bármily csodálatosnak tűnik is, ténye-gében azonos, vagy legalább azonos sajátságokat mutat fel az álom-mal, a vízióval s az őrületség egyik nemével. Ugyanis az álomkép oly elevenen jelenik meg előttünk, hogy — alvásunk alatt — valóságában egy cseppet sem kételkedünk, sőt az előttünk lefolyó eseményeknek magunk is részesévé leszünk, beszélünk, hallunk, látunk, mozgunk, mintha éber állapotban volnánk. Az álomkép e csodálatos élelensé-gében az eredetileg szemlélt dolgok képzetelet őrön világossági fokkal jelennek meg, hogy valóságukban mit sem kételkedünk. Éppen úgy van látomásával az, ki vízióban van. Előtte nincs alak, tárgy vagy

személy, de a beteg látja, kezét szorítja, beszélget hozzá, nevetgél vele, azután elbúcsúzik tőle — abban a hiszemben, hogy ő való alakkal szórított kezét, beszélgetett vagy búcsúzott el tőle. Egy önmagából kivetített képet való érzetnek gondol, mert a képnek elevensége oly nagy, mint a szemléletben. A művészeknél, kiket a természet elevenebb képzelettel áldott meg, a vízió nem ritka jelenség. Egy festő, ki később megőrült, az egyszer látott arcot csupán képzelete után le bírta híven festeni. Geothének egy alkalommal az a víziója volt, hogy önnönmagával találkozott. Vagy a nagy művészek képzeletük erejénél fogva kitűnően tudják ábrázolni a vízióban levőket, mint például Arany János *Bor vitézében*, Goethe *Erlkönig*kéjében, Arany János *Éjtéli párbajában*. Mit mondjunk végül azon szerencsétlenekről, kiknek örütségük abból áll, hogy alakokat képzelnek maguk elé s azt való lényeknek gondolva, velük cselekvéseket folytatnak. Így a valóságos rajongásban szenvedők földöntúli, mennyei alakokat látnak, s velők cselekvő viszonyban képzelik magukat; a szerelmi bűvészetben megőrültek valamely bábót imádtak kedvesük gyanánt, mert kedvesük képét, melyet magukban látnak, oly elevenen látják, hogy rajta kívül mit sem vesznek észre. Bármint vélekedünk is e megdöbbentő jelenségekről, az, hogy a zseni és az örütség közel állanak egymáshoz, megingatni nem lehet. Szomorú tapasztalatok bizonyítják s elsősorban azok a költők, kik megőrültek. Kemény Zsigmond, Bajza, Kerényi a magyar írók közül; a boldogtalan Lenau a német írók közül. Lénauról mondják, hogy betegségének kitörése előtt »költészetének összes „komor, rettentő képei kísértetekként vették körül«. (Étete. 192. o.) Továbbá Moliére hipochondriája, Széchenyi örülete, Comte Ágost tébolya — mind e szomorú adatok a lángész és a téboly közt levő rokonságra. Különösen jellemző a költőknél, kiknél a már előbb jelentkező hallucinációk s víziók a bekövetkező örütség jelei. Csak egy kis megzavarása a természet rendes folyásának s bekövetkezett. Érdekes és pszichikai bizonyosságot adó tény, hogy a lángeszű írók az örütséget oly kitűnően ábrázolják. Például Arany János az *Ágnes asszonyban*, a *Tetemre hívásban*; Shakespeare a *Lear királyban* és a *Hamletben*; s a sok közt Petőfi is *Az örültben*.

Kérdés azonban, hogyan van, hogy oly kitűnő írók, mint Arany, Shakespeare, Goethe, Schiller, Hugo Viktor az örütséget elkerülik? A véletlenségnek vagy talán egyéb körülménynek kell tulajdonítani. »A közönséges érzelem — mondja DuPrel egyik munkájában (*Psychologie der Lyrik*. 13. o.) — a zsenit és a tébolyt hajlandó két szélsőségnek tartani; azonban a pszichiátria rokonságukat bizonyítja. A tébolyodottak is gondolkoznak, de nem tudják, hogy gondolkoznak. Természetesen az örütségben valamely képességnek beteges elfajzásáról van szó, ami közté és a zseni közt közös ismertető jegy, *miután* ennél a művészi termeléshez szükséges képességek egyensúlyának létezni kell. Shakespeare, mivel benne ezen egyensúly csodálatos foka megvan, s nem, mert az örütséghez közel állott, mutathatta be a *Lear királyban* az örütséget, olyképpen Maudslay kénytelen beismerni, „hogy a téboly valódi okairól oly tragédiából, mint a *Lear*, többet tanulhatunk, mint mindabból, amit itt tudományos formában íratott.” Egy másik író

pedig azt mondja: „Csak a teljes összhangban fejlett zsenik élvezhetik azt a magasabb lelki életet, amely egy Schillernek, egy Arany Jánosnak, egy Kantnak adatott átélni.” (Oláh Gusztáv: *Lángész és elmekór*).

Taine, a nagy francia író Shakespeare képzeletét tökéletesnek nevezi (*Az angol irodalom története, II. kötet*), s kimutatja, hogy mind az objektív tárgyak, mind a szubjektív állapotok felfogásában és képzésében egyaránt a legmagasabb fokú. A tárgyakat a legkülönbözőbb szempontokból könnyűséggel fogja fel, de éppen oly könnyűséggel utána is képezi; a kifejezés és gondolat nála fedik egymást, s mindig egymásra találnak, ha javít, sohasem a kifejezést javítja, hanem a gondolatot változtatja meg. Mi Arany János képzeletét a nagy brit író képelete mellé merjük állítani, jól tudjuk, hogy sok különbség van közöttük, de tökéletesség dolgában Aranyé a Shakespeare képzeletének mit sem enged. A tárgyakat ő is a maguk egészében fogja fel, s éppen úgy a maguk teljes egészében képzeli el. Ez az oka, hogy oly kitűnő alakokat teremt, melyek a világirodalomban is ritkítják párjukat. Szubjektív állapotait is éppoly tökéletességgel szemléli s adja vissza képzéleti alkotásaiban. De Shakespeare képelete rohamosabb, áradozóbb, képet képet után hengerít tolla alá, egy gondolatot háromszor-négyszer ismétél, s képei oly megdöbbsentőek, mint egyetlen íróé sem. Arany János nyugodtabb természetű, idegalkata melankolikus, felfogása tárgyilagosaabb, képei, ha rohamosak is, sohasem elrohanók, olyan szilárdak, mint a szikla, mely évezredekre szól. Shakespeare érzései rögtön szenvedéllyé nőnek, azért félelmesek, Aranyé csendes folyású, de annál mélyebb. Shakespeare rohamosan, szinte megállapodás nélkül alkot, ontja ki magából nemcsak a remek képek és gondolatok hosszú sorozatát, hanem a művek nagy csoportját is. Arany ellenben sokszor révedezik, a tárgyát meghánja-veti, néha háromszor is újra kezdi (*Toldi szereleme, Daliás idők, Buda halála, Csaba trilógia*), de ha tárgyát megragadta, hatalmas képelete teljes fényével egyszerre megalkotja. Az ő képelete, ha másként alkot is; mint a nagy brit író, éppen oly tökéletes, mint ezé.

Shakespeare és Arany összehasonlítása arról győz meg bennünket, hogy a nagy szellemek képelete a tárgyi és a szubjektív világ jelenségeit egyforma erővel fogadják magukba, képzelik el költői ihlettségükben; az összes jelenségeket egyszerre látják, s nekik erről a szemléletről csak másolniok kell alakjaikat s tárgyaikat. Mi azonban azt hisszük, hogy nem minden tökéletes fokú képzelet ilyen kettős irányú, van olyan is, mely vagy az egyik, vagy a másik csoportra vonatkozhat egyedül. A nagy epikusok, akiknek képelete a külső világ jelenségeibe hatol be mélyen, rendszeren gyengébb lírikusok, a nagy lírikusok pedig, mivel képeletük részint inkább a belsőre irányul, részint a belső állapotok — indulatok, szenvedélyek — befolyásolják, rendszeren gyenge epikusok. A nagy drámaírók képeletének mindkét irányban ki kell terjedniök.

Petőfi a világirodalom legnagyobb lírikusai közé tartozik, s mint ilyennek képelete a belső állapotok észrevételében s újraalkotásában fog kitűnő lenni. Ebben az irányban mi az ő képeletét tökéletesnek

merjük nevezni. Aki ismeri epikai alkotásainak, többek közt az *Apostol*-nak végtelen elevenségét, egyes jeleneit, melyekben önmagát festi, aki ismeri verseit, melyek — noha tárgyas jellegűek — tulajdonképp lávaszerű szenvedélyének tárgyasításai, s aki ismeri lírai alkotásait, lehetetlen, hogy velünk hasonló gondolatra ne jusson. Mi Petőfi képzeletét, amennyiben a belső állapotokra irányul, éppoly tökéletesnek ismerjük, mint Taine Shakespeare-ét, csak hogy Tainétól eltérőleg a képzelet tökéletességét nem kötjük mind az objektív tárgyak, mind a szubjektív állapotok képzeléséhez. De honnét is van képzeletének szubjektív iránya? Onnét-e, hogy a külső tárgyak tulajdonságait nem veszi észre elég behatóan, s így képzelete nem is alkothatja meg azokat újra magában tökéletesnek? Nem egészen innét; hanem onnét, hogy Petőfiben a külső hatások végtelen érzelmáradatot keltenek, s az érzelmáradat a képzeletnek a külsőre irányulását megnehezíti; sőt olykor egyenesen csakis a maga számára foglalja le. Benne az az érzelm szintén egyszerre erős indulattá, máskor ismét szenvedéllyé válik; kedélye végtelenül fogékony és érzékeny, a kis csapások is elkeserítik, a nagyok pedig egyenesen világgyűlölővé teszik; de elméjének van akkora ruganyossága, hogy az örütséget elkerüli, de azt, hogy magát az örült alakjában láthassa, nem bírja elkerülni. Az ő *Örültje* belső állapotainak tökéletes kifejezése örületes gondolatugrásaival s kétségbeesett érzelmeivel. Petőfi, ha tovább él, s csapások látogatják, amilyen lehetett volna rá nézve a forradalom leveretése, ha isten enged, hogy túlélje, továbbá ha izgató szerekekkel él, mint Lenau, cseppet sem lehetetlen, hogy tébolyulttá lesz valamikor. Fantáziája oly eleven s tökéletes, érzelmei oly erősek, rohamosak, szenvedélyesek, hogy be kell ismernünk, hogy e főltételek kedvező körülmények mellett az említett eredményt aligha elő nem idézik.

Főntebbi állításunknak, mely szerint Petőfi képzelete tökéletes, alább részletes bizonyítását adjuk, vizsgáljuk képeit a gondolatokhoz való viszonyukban, képzeleteinek roppant elevenségét, víziószerű látomásait, gondolatfolyamának rohamosságát, roppant emelkedéseit s indulat- és szenvedélyvilágának roppant lefolyását képzeletté, mely megfosztotta attól, hogy tökéletes epikai alkotásokat nyújthasson. De ne sajnáljuk ezt, mert így adott tökéletes lírai alkotásokat, egy csodálatos bűvös világban, melynek neve: Petőfi költészete.

(Folytatjuk)